

IRMA JOUBERT

Pontenilo

'Dit boek leg je pas aan de kant als je het in een adem hebt uit gelezen!'

ESMÉ WIEGMAN-VAN MEPPELEN SCHEPPINK

MOZAÏEK | HISTORISCHE ROMAN

Voor Elize

Irma Joubert

Pontenilo

Vertaling: Dorienke de Vries

Uitgeverij Mozaïek, Zoetermeer

Van Irma Joubert verschenen eerder bij Uitgeverij Mozaïek:

Het meisje uit de trein

Het spoor van de liefde

Kind van de rivier

Ontwerp omslag Wil Immink design

Omslagbeeld Susan Fox / Trevillion Images

Vertaling Dorienke de Vries

Layout/dtp Gerard de Groot

Oorspronkelijk verschenen bij Tafelberg, een imprint van NB Publishers, Kaapstad, Zuid-Afrika,
onder de titel *Anderkant Pontenilo*

Oorspronkelijke tekst © 2009 Irma Joubert

Nederlandse vertaling © 2012 Dorienke de Vries

Uitgeverij Mozaïek, Zoetermeer

ISBN 978 90 239 2004 5

NUR 342

Meer informatie over deze roman en andere uitgaven van Uitgeverij Mozaïek vindt u op
www.uitgeverijmozaiek.nl

Alle rechten voorbehouden

Deze digitale editie is gemaakt naar de eerste druk met ISBN 978 90 239 9417 6

Woord vooraf van de vertaler

Tijdens de Tweede Wereldoorlog waren veel blanke Afrikaners sterk Duitsgezind. Dat kan op Nederlandse lezers een vreemde indruk maken. Om het standpunt van iemand als Boelie beter te kunnen begrijpen, is het belangrijk te weten welke ontwikkelingen daartoe hebben bijgedragen.

De Boerenoorlogen en daarna

Vóór 1902 bestonden er twee onafhankelijke Boerenrepublieken: Transvaal en Oranje Vrystaat. Deze waren gesticht door de Voortrekkers, de Boeren die tussen 1835 en 1854 de Engelse Kaapkolonie verlieten en de binnenlanden van Zuid-Afrika introkken, op zoek naar onafhankelijkheid. In de Tweede Boerenoorlog (1899-1902) maakten de Engelsen aan deze onafhankelijkheid een einde. Voortaan was er een Unie van Zuid-Afrika, die deel uitmaakte van het Britse wereldrijk.

Dit was de blanke, Afrikaans sprekende Boeren natuurlijk een doorn in het oog. Bovendien had het Engelse optreden in de Boerenoorlog bij hen veel kwaad bloed gezet. Duizenden vrouwen en kinderen waren in concentratiekampen opgesloten – de Engelsen kunnen feitelijk beschouwd worden als de uitvinders van de concentratiekampen – en velen van hen waren gestorven als gevolg van de erbarmelijke omstandigheden. Het verlies van de onafhankelijkheid en de woede over de Engelse oorlogsmisdaden verklaren dat er in de Boerengemeenschap een diepe haat jegens de Engelsen leefde.

In het vredesverdrag van 1902 was vastgelegd dat de Boeren ooit zelfbestuur zouden krijgen. Al gauw begonnen ze zich dan ook politiek te organiseren. In 1910 richtten Jan Smuts en Louis Botha, twee Boerengeneraals, de Suid-Afrikaanse Party (SAP) op. Deze kwam meteen aan de macht. Veel Afrikaners waren echter van mening dat de SAP zich tegenover de Engelsen te loyaal opstelde. Daarom werd er in 1913 een nieuwe partij opgericht: de Nasionale Party van James Hertzog. Deze Hertzog vormde in 1924 een kabinet met de Labour Party (Arbeiderspartij), die voornamelijk Engels was.

De SAP en de NP fuseerden in 1934 tot de Verenigde Party. Voorstanders van deze fusie werden Smelters genoemd. De tegenstanders splitsten zich af in een radicale vleugel, die onder aanvoering van Daniël Malan de Gesuiwerde Nasionale Party oprichtte. In deze partij werd het ideaal van een eigen Boerenrepubliek levend gehouden. Zo ontwikkelde zich het Afrikaner nationalisme tot een racistische variant die uiteindelijk resulteerde in de apartheid.

Vervolgens kwam er in 1939 een breuk in de Verenigde Party, omdat Smuts de kant van de Engelsen koos en zich aansloot bij de oorlogsverklaring aan Duitsland. Hertzog wilde daarentegen neutraal blijven. Hij richtte in 1941 opnieuw een eigen partij op, de Herenigde Nasionale Party. De Gesuiwerde Nasionale Party voegde zich daarbij. Het programma van deze partij had twee hoofdthema's: de invoering van de apartheid en het verbreken van alle banden met Groot-Brittannië. Het is begrijpelijk dat deze blanke Afrikaners hun hoop op een Duitse overwinning hadden gevestigd. Ze verwachtten dat de Engelsen dan een toontje lager zouden zingen, wat gunstig zou zijn voor het onafhankelijkheidsideaal van de Boeren.

De familie Fourie is zo een afspiegeling van het Afrikaanse volk: opa een volgeling van Smuts, pa van Hertzog, Boelie en in mindere mate De Wet deel van de radicale beweging onder leiding van Malan.

Dat Duitsland ten slotte de oorlog verloor, veroorzaakte onder de blanke Afrikaners dus grote onrust. Dit zal mede hebben bijgedragen tot de verkiezingsoverwinning van de Herenigde Nasionale Party in 1948, de verkiezing die door Boelie en Pérsomi en hun vrienden met zo veel spanning wordt gevolgd. Daniël Malan werd minister-president en met de ene wet na de andere voerde de nieuwe regering de apartheid door.

Het Voortrekkermonument

Het Voortrekkermonument is een reusachtig granieten bouwwerk in Pretoria. Het is opgericht ter ere van de zogenaamde Voortrekkers, de Boeren die tussen 1835 en 1854 de Engelse Kaapkolonie verlieten en de binnenlanden van Zuid-Afrika introkken, op zoek naar onafhankelijkheid. Dit wordt 'de Grote Trek' genoemd.

De eerste steen voor het monument werd gelegd in 1938, op 16 december, dat wil zeggen op Dingaansdag of Geloftedag. Dit is nog steeds een belangrijke feestdag voor de Afrikaners. Ze gedenken dan de Slag bij Bloedrivier van 1838, toen een kleine groep Voortrekkers een overmacht van Zoeloes onder leiding van koning Dingaan versloeg. Voorafgaand aan de strijd hadden de Boeren gezamenlijk een gelofte afgelegd. Als God hun de overwinning zou schenken, zouden zij deze dag altijd blijven gedenken.

Het idee voor het monument stamt van de architect Gerard Moerdyk. Voor de bouw zijn bewust alleen materialen uit Zuid-Afrika zelf gebruikt, met uitzondering van het Italiaanse marmer voor het interieur.

Binnen in het monument vindt men de 30 meter hoge Heldenhal met een 92 meter lange marmeren muurgravure van de hand van Romano

Romanelli, die de belangrijkste gebeurtenissen uit de Grote Trek en de Slag bij Bloedrivier uitbeeldt.

Voor de lezers van *Pontenilo* is het interessant te weten dat Gerard Moerdyk de opa was van Irma Joubert, van vaderskant. Veel van haar familieleden, en zelfs haar hond, hebben voor de gravures van Romano Romanelli model gestaan.

Dorienke de Vries

Haar mond is kurkdroog.

*Haar hele lichaam verkramp
en haar maag lijkt wel van steen.*

*Haar handen trillen zo dat ze
de envelop bijna niet kan openscheuren.*

Ze haalt het telegram eruit.

*Haar ogen glijden vluchtig over de twee
korte regeltjes.*

Dan zien ze de woorden:

VERMIST TIJDENS ACTIE AAN FRONT
IN NOORD-AFRIKA STOP

*Het telegram glipt uit haar hand
dwarrelt naar de grond
blijft roerloos liggen.*

De mensen van het dorp hadden lang op een mooi verhaal gewacht. En toen het zich langzaam maar zeker voor hun ogen begon af te tekenen, waren ze voorzichtig blij.

Het dorp ligt geïsoleerd en afgelegen. Al eeuwenlang klampt het zich als in een sprookje vast aan een bergwand hoog in de Alpen. Er leidt een smal, steil pad naar toe, met bochten zo scherp als de haarspelden van Donna Veneto. De trein komt zo hoog niet, alleen twee keer per week de bus. De mensen kunnen die al van verre moeizaam tegen de steile helling omhoog horen zwoegen en als de oudere meisjes op de glimmend uitgesleten traptreden van de kerk op hun tenen gaan staan, kunnen ze de bus in de bocht van Guisepe zien stoppen en dan voetje voor voetje achteruit steken tot de achterkant ver over het lage stenen muurtje hangt. De voorwielen draaien scherp naar rechts en het toerental loopt snel op om de bus vanuit de bocht naar boven te dragen.

Dan luidt Vader Enrico de schoolbel maar, ook al is het soms nog een paar minuten te vroeg. Als uitgelaten konijnen springen en rennen de kinderen de berg af naar het dorpsplein. Alleen de klas van zuster Theresa gaat op een ordelijke manier uit, want zij is streng.

De mensen in het dorpje zijn niet rijk, maar sinds de Grote Oorlog van 1914 zijn er in Italië sowieso niet veel rijke mensen meer. Zelfs de baron van Veneto, die hoog tegen de helling in een stenen villa woont, met uitzicht over het hele dorp, is minder rijk dan zijn vader voor de oorlog was.

Een vreselijke vergissing, die oorlog, maar gelukkig is die nu voorbij.

Nog hogerop staat het kasteel, aan de andere kant van de Ponte del Bartolini, het antieke bruggetje over de rivier de Bartolini. Het kasteel staat al heel lang leeg en is wat in verval geraakt. Alleen de dikke stenen muren staan nog onwrikbaar op de plek waar ze eeuwen geleden zijn neergezet.

Het is een droevig verhaal, dat van de prinses die er als laatste heeft gewoond. Zij was immers, zo vertelt men, een van de slachtoffers op het slagveld van de politiek.

Het is een verhaal dat nog steeds door de oudere vrouwen aan de jonge meisjes wordt verteld, en soms aan een nieuwkomer in de poort, iemand die de dorpsverhalen nog niet kent. Aan elkaar vertellen ze het nooit, daar is het verhaal te droevig voor.

Tegenwoordig spelen er kinderen tussen de dikke kasteel-muren. De meisjes worden prinsessen die in lange avondjurken en met bloemenkransen in het haar over de bemoste dansvloer zweven. De jongetjes worden ridders die uit de schietgaten hangen om elkaar en elke zichtbare of denkbeeldige vijand te bestoken. En wanneer de avondschemering valt en de kinderen door hun moeders aan de oren naar de teil worden gesleept, komen de stelletjes hierheen om te vrijen.

Juist op die plek hebben de mensen het gezien: er gaat iets gebeuren. Iets wat een verhaal kan gaan worden.

Het dorp maakt onderscheid tussen droevige, akelige, sappige en mooie verhalen. Een droevig verhaal is... nou ja, droevig, en een akelig verhaal heb je van tijd tot tijd in elk dorp en in elke familie. Een sappig verhaal is het soort verhaal dat sommige vrouwen – niet allemaal, hoor! – tijdens een adempauze in het werk achter hun hand doorvertellen, een verhaal dat niet voor de oren van jonge meisjes bestemd is en dat de mannen alleen achter gesloten deuren te horen krijgen.

‘Vrouw toch, weet je dat wel zeker? Zulke praatjes kun je anders beter voor je houden, hoor; het is vragen om narigheid.’

‘Maar man, je kent me toch langer dan vandaag. Ben ik iemand die de gewoonte heeft om te roddelen?’

Dan houden de mannen hun mond maar, om de lieve vrede.

Het dorp heeft altijd verhalen gehad, een heleboel zelfs. Droevige verhalen als dat van de prinses in het kasteel, of dat van de oudste dochter van Sofia en de oude Luigi.

Mooie verhalen waren er ook, bijvoorbeeld dat van het Franse vluchtelingenkind dat door Guiseppe Romanelli werd gevonden in de bergen, precies waar nu de bocht van Guiseppe is, en meegenomen naar huis. Eerst was ze verwilderd en broodmager, maar mama Romanelli heeft haar lekker vet-gemest en netjes afgericht. Zelf had ze immers geen dochter. Niet dat het kind op de Romanelli's leek, met haar fijnere bouw, haar perzikenhuid en haar groene ogen. De Romanelli's zijn lang en donker. Uiteindelijk werd ze toch een echte Romanelli, want Guiseppe trouwde met haar, vlak voor hij in de Eerste Wereldoorlog naar het front vertrok.

Een mooi verhaal. Maar helemaal doodverteld.

Dan heb je natuurlijk nog het verhaal van Don Veneto in de stenen villa hoog boven het dorp. Mens nog toe, zeggen de vrouwen tegen elkaar, wat heeft het lang geduurd voor hij eroverheen was dat het achternichte van graaf Aosta de Tweede hem zomaar liet schieten, een week voor de bruiloft nog wel, door weg te lopen met die Franse student die in de zomervakantie op de boerderij van de baron olijven kwam plukken.

Een droevig verhaal, al vertellen sommige vrouwen het natuurlijk als een sappig verhaal. Maar ook dit was lang voor de oorlog al tot op de draad versleten.

Toen kwam Don Veneto op een dag – vlak voor de oorlog, de mensen weten het nog goed – terug uit Venetië met die kersverse, beeldschone jonge bruid. Blond haar en blauwe ogen, en een tikje aanstellerig; ze scheen een Oostenrijkse moeder of oma te hebben gehad. Sommigen beweren dat het kwam omdat ze als gewoon burgermeisje boven haar stand was getrouwd, maar met dat soort lasterpraatjes heeft het dorp nooit veel opgehad. Iedereen was indertijd blij dat Don Veneto zo'n mooie vrouw had getroffen, ook al was hij jaren ouder dan zij.

De hele oorlog lang heeft de jonge Donna Veneto trouw op haar baron gewacht en niet een keer koos ze partij voor Oostenrijk tegen Italië. Nou kwam ze ook niet heel vaak onder de mensen, dat is waar. Alleen zondag en woensdagavond bij de mis; en al was Don Veneto niet thuis, toch gaf ze met Kerst in de ruime eetkamer van de villa het traditionele kerstdiner voor het hele dorp.

Nadat Duitsland was gedwongen een vredesverdrag te ondertekenen en alle mannen van het dorp weer thuis waren gekomen, werd op een dag de kleine Gina geboren. Ze had het blonde haar en de diepblauwe ogen van haar moeder, en ze huppelde over het dorpsplein, door de huizen van het dorp en tussen de wilde bloemen van de dorpsmeent. Zij werd hun prinsesje uit de stenen villa boven het dorp, net onder het kasteel.

Elke zaterdagmiddag leggen de mannen van het dorp hun beitels, schoffels en pikhouwelen neer, en de vrouwen doen hun schort af. Dan gaan ze gezellig buurten bij de andere mensen in hun straat. De mannen spelen *bocchi* op het plein, de jongens spelen een potje voetbal met een zelfgemaakte bal op het kleine plateau ten westen van het dorp en de meisjes gaan touwtjespringen en hinkelen, met de prins als eerste prijs.

Elke zaterdagmiddag vind je Don Veneto, Guiseppe Romanelli, Vader Enrico en de dorpsdokter achter het schaakbord. In de zomer tot laat in de avond, met de fles wijn die Vader Enrico zelf gebotteld heeft tussen hen in op tafel, soms lang onaangeroerd. Ze schaken niet alleen, ze praten ook. Lange en diepzinnige gesprekken zijn dat, zelden luchthartig. Dat wil zeggen: drie van hen praten, want Guiseppe komt van oudsher al moeilijk uit zijn woorden, dus die knikt en luistert alleen. En als hij toch iets wil zeggen, wachten de anderen geduldig.

De meeste zaterdagmiddagen zitten ze op de kleine patio voor Guiseppes huis, met het dichte bladerdak boven hun hoofd, onder het toeziend oog van de mensen op straat. Maria Romanelli maakt ondertussen een heerlijke *pasta con ragu* en soms *cannelloni* of *ravioli*. Op koude winterdagen zitten ze in de keuken bij de houten tafel. Dan stookt Maria de haard hoog op en in de gietijzeren pot pruttelt de minestrone-soep of de polenta langzaam en geurig gaar.

De vrouw van de dokter leeft al sinds mensenheugenis niet meer; ze is overleden bij de geboorte van Pietro, hun oudste. Een droevig verhaal. De priester heeft alleen de nonnen die zijn eenvoudige maaltijden voor hem klaarmaken en Donna Veneto laat het koken aan de dienstmeisjes over. Daarom zijn ze alle zaterdagen te vinden in het huis van Guiseppe en Maria Romanelli.

Het is ook in het huis van Guiseppe dat Gina de drie gebroeders Romanelli heeft leren kennen. Marco was toen al wat ouder en kon al lezen. Als ze in het veld achter het huis gingen spelen, moest hij altijd op haar passen. Tijdens de winteravonden was hij het die hen leerde dammen of hun voorlas. Het verhaal van Pinocchio hadden ze het liefst, want Guiseppe had voor hen een echte Pinocchiopop aan touwtjes gemaakt. Alleen kon zijn

neus niet groeien. Meestal zat Marco echter te tekenen of zijn eigen boeken te lezen en dan zei hij dat ze hem met rust moesten laten.

Lorenzo was de jongste en even oud als zij. Toen ze eenmaal op school zaten, moest ze heel hard haar best doen om betere cijfers te krijgen dan hij. Zelf voerde hij niets uit, want hij was een wildebras die hele middagen als een berggeit over de rotshellingen boven het dorp klauterde. Zijn huiswerk deed hij bijna nooit, zodat zuster Theresa in een jaar vier houten pol-lepels op hem kapotsloeg. Hij durfde alles. Hij kon onderste-boven, hangend aan zijn benen, in de hoogste bomen schommelen, hij kon op zomerse dagen het langst van iedereen onder water blijven, zodat je na een poosje bang werd dat het zwarte water van de poel hem verzwolgen had, hij kon plat op zijn billen van de steilste sneeuwelling af glijden, zodat je zeker wist dat hij vroeg of laat zijn nek zou breken.

Hij kon ook mooi tekenen, maar hij tekende altijd ondeugende plaatjes. Zoals bijvoorbeeld... nou ja, ondeugend.

En hij kon nooit van de strikken in haar vlechten afblijven.

Ze vond hem helemaal niet aardig!

Antonio was haar kameraad, van jongs af aan. Hij lachte haar nooit uit als ze niet heel hoog in een boom durfde te klimmen. Hij hielp haar als ze moeite had met het damspel en soms liet hij haar zelfs winnen. Hij had een viool die Guisepe zelf voor hem had gebouwd en hij liet haar zien hoe je erop moest spelen. Hij deed haar voor hoe je een bloem tekent, een gemakkelijke bloem.

Hij was het ook die haar vond toen Lorenzo haar op een keer aan een boom had vastgebonden en daarna was weggelopen. De mieren kropen tegen haar benen omhoog en ze huilde verschrikkelijk.

‘Hou op met dat gehuil,’ zei Antonio. ‘Je hele gezicht is knalrood.’ Hij worstelde met het touw.

‘Lorenzo heeft me vastgebonden,’ snikte ze. Ze probeerde net zo dapper te zijn als de prinsessen uit de verhalen, maar de tranen kwamen gewoon vanzelf. ‘En toen liep hij weg! En hij lachte me uit!’

Dat was nog het ergste van alles: dat hij gelachen had om haar hulpeloosheid.

Toen de touwen weer los waren, zei Antonio: ‘Ga nou je gezicht wassen en zeg dan maar niks tegen je vader en moeder. Ik zal Lorenzo wel op zijn donder geven.’

‘Je mag niet zulke lelijke woorden zeggen,’ zei ze. ‘En Lorenzo laat zich niet op zijn donder geven, hij is sterk.’

‘Ik ben nog sterker,’ zei Antonio. ‘Ga nou maar.’

De volgende dag kwam Lorenzo met een lelijk blauw oog op school en hij was heel erg boos op haar. ‘Klikspaan!’ siste hij tussen zijn tanden door.

Antonio mankeerde niets.

‘Waarom sla je Lorenzo niet elke keer als hij zo stout is?’ vroeg ze Antonio later.

‘Hij is mijn broer,’ zei Antonio.

Zo werd Antonio haar speciale kameraad. En Lorenzo bond haar daarna nooit meer aan een boom.

De mensen van het dorp hebben niet veel verstand van politiek. De priester wel, want hij leest na elke postdag de kranten van de afgelopen week. Soms gaat hij naar Turijn of zelfs naar Milaan voor een vergadering.

De baron van Veneto weet er ook veel van, want hij heeft ook weleens vergaderingen, maar dan ergens anders. Wat voor vergaderingen dat zijn, weten de mensen niet.

Guiseppe Romanelli is ook op de hoogte. Hoe dat kan, is een raadsel, want hij zit daar maar jaar in, jaar uit aan zijn marmeren beeldjes te hakken.

Een voor een bikt hij ze los uit de steen waarin ze eeuwenlang verborgen hebben gelegen, geeft ze zorgvuldig hun vorm, schuurt en polijst ze glad en stuurt ze dan per trein naar Turijn. Vandaar vinden ze hun weg naar Milaan, Napels en Venetië, naar Rome en, zo beweren sommigen, zelfs overzee naar Amerika.

Eigenlijk komt Guiseppe uit een oude beeldhouwersfamilie, zie je, een familie van beroemdheden. Het is alleen dat hij zo moeilijk uit zijn woorden komt, net als zijn vader, daarom is hij hier in het dorp blijven hangen.

De dorpsdokter weet ook alles, want zijn zoon Pietro werkt als journalist bij een grote krant in Rome. Hoewel zijn zoon de eed van trouw aan de Fascistische Partij heeft moeten afleggen en dus niet zomaar alles kan schrijven, hoort hij wel alles. En hij vertelt het vervolgens aan zijn vader, die het op zijn beurt weer aan de mensen van het dorp vertelt, omdat hij weet dat ze te vertrouwen zijn. In de huizen hier zitten geen luistervinken of klets-kousen.

Daar komt bij dat de baron en de dokter allebei een radio hebben. In de spreekkamer van de dokter kunnen de mensen ook naar de radio luisteren.

‘Wat is precies dat... eh... dat fascisme?’ Het was een vraag van een van de mensen die altijd naar het schaakspel van die vier knappe koppen komen kijken. De mannen van het dorp wedden dan soms stiekem onder elkaar wie er zal winnen. Dat weten de vrouwen niet, en *padre* Enrico ook niet, want die keurt wedden af. Er zijn maar weinig mannen die ooit hun geld op de baron zetten, omdat hij zelden wint.

De dokter leunde achterover na die vraag, tastte naar zijn pijp, streek een lucifer af en begon behaaglijk te lurken. De priester krabde afwezig in zijn weelderige baard, Guiseppe haalde zijn zakmes tevoorschijn en begon zorgvuldig zijn nagels schoon te maken. De baron schonk zijn aardewerken

kroes nog eens vol met wijn en tuurde met naar binnen gezogen wangen naar de pionnen op het bord. ‘Hm,’ zei hij.

‘De *fascis* was een bundel stokken die rond de steel van een bijl gebonden was,’ begon de dokter uit te leggen. ‘In de Romeinse tijd werd het een symbool voor het gezag. Zodra de bijldrager in het oude Rome de *fascis* pakte, maakte de menigte ruim baan.’

De pijp van de dokter wilde maar niet trekken, hij moest nog een lucifer afstrijken.

‘Hm. Klopt,’ zei Don Veneto die nog steeds naar de pionnen staarde. Hij was aan zet.

‘Fascisme is dus eigenlijk een heel oud begrip. Het betekent dat de mensen zich verenigen rond een vorm van dictatorschap, je zou het zelfs caesarisme kunnen noemen. Of napoleonisme, als dat woord bestaat.’ De dokter zat een poosje ernstig over zijn eigen woorden te peinzen.

De mensen van het dorp luisterden met gespitste oren, want de dokter is een knap man die heel geleerd kan praten.

‘In zekere zin is het toch ook een nieuw begrip,’ zei de priester met zijn zware stem. ‘Vanwege de fascinatie voor het communisme en het kapitalisme.’

De priester is ook niet op zijn achterhoofd gevallen.

‘En het socialisme. En het zionisme,’ vulde de dokter aan.

Guissepe knikte en bestudeerde zijn rechterduim.

‘Dat zijn mij een paar -ismes te veel,’ zei Sofia en ze draaide zich om. ‘Ik ga maar eens kijken waar die niksnut van een Luigi uithangt. Hij had allang terug moeten zijn met die tomaten.’

‘Het komt allemaal door de oorlog,’ zei de baron. ‘Er zijn veel te veel soldaten die jarenlang in de modder van de loopgraven hebben gelegen om te vechten voor een beter leven. Ik kan het weten, want ik was er zelf bij.’

De baron laat geen gelegenheid voorbijgaan om het dorp te herinneren aan zijn eigen rol in de oorlog.

‘Na de oorlog heerste er bij de mensen thuis echter alleen maar armoede en hongersnood, in de straten wanorde en bij de regering chaos en eigenbelang,’ vervolgde hij. ‘Daardoor heeft het fascisme voet aan de grond kunnen krijgen.’

‘Ja,’ zei de priester met een knikje. ‘En zo kon Mussolini de macht grijpen. Hij beloofde orde en een heleboel oud-soldaten hebben zich bij zijn Zwarthemden aangesloten.’

‘Hij is een meester in het manipuleren van de massa,’ zei de dokter. Het klinkt ontevreden, bijna cynisch. ‘Hij doet net of met het fascisme de glorie-dagen van het Romeinse Rijk zullen terugkeren.’

De mannen van het dorp luisterden aandachtig. Het was geen gemakkelijke stof en een man moet op de hoogte zijn. Toch was er nog iets wat hun dwarszat.

‘De koning staat toch achter hem?’ vroeg een van hen voor de zekerheid.

De mensen hier zijn immers altijd loyaal geweest aan het Italiaanse koningshuis. Stamt het Huis van Savoy niet juist uit hun eigen streek, uit Piedmont?

Een keer per maand komen de mensen van de bioscoop uit Turijn hier langs om een film te vertonen op de binnenplaats van de kerk. Gewoonlijk op een doordeweekse avond, want op vrijdag en zaterdag hebben ze het te druk in de stad. Ze spannen het grote doek tegen de stenen muur van de binnentuin en zetten voor de ouderen een paar rijen bankjes neer. Het hele dorp komt kijken en de school begint de volgende dag een uurtje later, omdat iedereen een beetje wil uitslapen. Voor de film begint komen er eerst nog een documentaire en wat nieuwsflitsen. ‘Propaganda,’ zegt de dokter

dan steevast misnoegd. ‘Een makkelijke manier om mensen te indoctrineren.’

De dorpsbewoners malen er niet om. Ze kijken ernaar en denken verder wat ze willen. Wanneer koning Victor Emmanuel en zijn beeldschone koningin Elena (een prinses uit Montenegro, fluisteren de vrouwen vergenoegd) hun opwachting maken op het witte doek, begint het publiek te klappen en een paar van de brutaalste jongens zetten het zelfs op een fluiten. Maar de beelden van de fascistische voormannen worden begroet met een bijna ijzige stilte. Dan knikt de dokter en zegt: ‘Ze zijn hier niet dom.’

Neem nou bijvoorbeeld die keer dat Mussolini probeerde de economische recessie tegen te gaan met zijn project ‘Goud voor het vaderland’. In elke krant, op elke radiozender en voor elke film riep hij het volk persoonlijk op om vrijwillig al zijn goud aan de regering te schenken in ruil voor een stalen armband waarop stond: ‘Goud voor het vaderland’.

Het werd het verhaal van de maand. De mannen van het dorp vroegen zich af of de baron van Veneto zijn gouden voortand zou afstaan. De vrouwen hadden niet veel zin om hun sieraden aan de staat te geven; de meeste waren erfstukken van oma’s uit de tijd voor de oorlog. En hun trouwring moesten ze toch zeker zelf houden, die was nota bene door de priester gezegend! Het zou onbehoorlijk zijn, waarschijnlijk nog zondig ook. De priester van het dorp dacht er lang over na en zei toen dat hij het ook niet wist. ‘Als het nou nog voor de kerk van Rome was, ja, dan... maar voor de staat? Nee, hoor, ik weet het zo net nog niet.’ Daarmee was de zaak beklonken en niemand in het dorp heeft ook maar iets gegeven, ook Don Veneto niet.

‘Ze zijn hier niet dom,’ zei de dokter ook toen weer.

‘Ja, ja,’ zei de dokter eindelijk met een peinzend knikje. ‘Zeker, het Huis van Savoy staat achter Mussolini. Maar daar zal de koning nog spijt van krijgen, dat zul je zien. Heel veel spijt.’

Toen deed de baron zijn volgende zet.

Op het dieptepunt van de Grote Depressie moet Marco Romanelli naar de hogere school in het grote dorp, want hij is intelligent. De dokter betaalt mee, net als een neef van Guiseppie die in Florence woont en daar maar liefst professor is aan de universiteit, en zelfs de baron. Twee jaar later vertrekt ook Antonio naar het grote dorp. De meeste andere jongens zijn rond die tijd al van school om marmer te gaan hakken of in de boomgaarden en wijngaarden van het dorp te gaan werken. Sommige gaan zelfs met de geiten de bergen in. Zo komt het dat alleen Lorenzo en Gina bij padre Enrico in de hoogste klas zitten.

‘Gelukkig maar dat ze vrede hebben gesloten, die twee,’ zeggen de mensen tevreden.

Vrede kun je het echter niet noemen, hooguit een wankel wapenstilstand, want Lorenzo kan zijn streken maar niet laten. ‘Ik wou... dat je van een richel viel en je nek brak!’ zegt Gina geërgerd en ze gaat vlugger lopen om van hem af te komen.

‘Ik bind je weer aan een boom, hoor!’ roept hij haar lachend achterna. ‘En deze keer is Antonio te ver weg om je te komen redden!’

Die nacht kan ze van wroeging niet slapen en als de slaap eindelijk komt, jaagt een nachtmerrie haar de stuipen op het lijf. ‘Ik bedoelde natuurlijk niet dat je echt je nek moest breken,’ zegt ze de volgende dag al voor schooltijd.

Hij gooit zijn hoofd in de nek en begint keihard te lachen. Als hij zo lacht, lijkt hij precies op Antonio. ‘Wat ben je toch een doetje,’ zegt hij goedmoedig.

Maar als het tijd is om naar huis te gaan heeft zijn arrogantie haar alweer razend van woede gemaakt. ‘Man, ga alsjeblieft op een richel spelen!’ schreeuwt ze en rent hard weg. Was Antonio maar hier! Hij zou Lorenzo wel een lesje hebben geleerd. Was het maar vast volgend jaar, dan ging Lorenzo tenminste ook weg naar de school in het grote dorp.

Elk kwartaal komen Marco en Antonio met de bus voor een weekend naar huis, en in de vakanties ook. Het is juist bij die gelegenheden dat de mensen het zien: er gaat beslist iets gebeuren. Want in de schemering kun je Antonio op het paadje naar de villa van de baron zien lopen. En even later zie je hem dan samen met Gina de Ponte del Bartolini oversteken, op weg naar de stenen muren van het kasteel die zwart afsteken tegen de witte bergpieken erachter. Hij steekt met kop en schouders boven haar uit. Ze lopen naast elkaar; wel niet hand in hand, maar toch samen.

Hun kleine prinsesje en de slimste van de gebroeders Romanelli.

Het jaar daarop vertrekt ook Lorenzo naar de hogere school. Marco studeert dan al aan de universiteit van Turijn en Antonio zit in de examenklas. Gina blijft in het dorp achter en helpt zuster Marguarita met de kleuterklas, want de zuster wordt al een dagje ouder en de kinderen worden rumoerig. Ze wacht op Antonio, want die zal haar op een dag komen halen, dat weet iedereen. Maar hij is ook slim en zal eerst nog gaan studeren. Hij wil architect worden, geen onderwijzer zoals Marco.

In die tijd opent meneer Rozenfeld een winkeltje in het dorp. De mensen zijn er erg blij mee. Jaren geleden hebben ze ook een winkeltje gehad, ook van een Joodse winkelier, maar die is kort na de oorlog met heel zijn hebben en houden naar Amerika vertrokken. Sindsdien zat er niets anders op dan te wachten tot de bus kwam. Dan gaven ze een boodschappenbriefje mee aan de chauffeur, de winkelier in het grote dorp pakte vervolgens alle proviand in een kist en pas drie dagen daarna kregen ze eindelijk hun pond

koffie of lap stof. En als in de winter de sneeuwstormen echt te bar waren, pas twee of drie weken later.

Meneer Rozenfeld is samen met zijn mollige vrouw en zijn twee dochters uit Litouwen hierheen gekomen. De situatie daar is onhoudbaar, babbelt het mollige vrouwtje met de vreemde tongval. De Joden hebben er geen rechten, ze worden op alle mogelijke manieren vervolgd.

De oudste dochter heet Rachel. Zij en Gina raken al gauw bevriend. Ze is op een heel eigen manier knap: een beetje bleek en een beetje mager, maar met pikzwart haar en pikzwarte ogen. En vriendelijk, lief.

Maar wel Joods.

‘Je kunt geen vriendin met haar zijn,’ zegt Donna Veneto, terwijl ze voorzichtig de dikke wrong in haar nek vastzet met de lange haarspeld. ‘Ze behoort niet tot onze stand en ze is niet katholiek, dus een heiden.’

‘Ja, mama,’ zegt Gina en dan vraagt ze: ‘Was u al katholiek toen u met papa trouwde?’

Dan moet ze van haar moeder buiten gaan spelen.

In die ijzig koude kerstvakantie, als Antonio zich voorbereidt om naar de universiteit te gaan en Marco bijna is afgestudeerd, ziet het dorp grote problemen in het verschiet. Een akelig verhaal.

Want Marco Romanelli heeft zijn hart aan Rachel Rozenfeld verloren.

Terwijl de vakantie zich voortsleept als een man op sneeuwschoenen, begint het verhaal van Marco en Rachel juist vleugels te krijgen. Langzaam maar zeker dringt het de huizen binnen, hoewel de mensen proberen het buiten de deur te houden. Je nodigt immers het ongeluk niet bij je thuis.

‘Wat zal je vader ervan zeggen?’ vraagt Gina, terwijl ze Antonio’s hand streelt met haar wijsvinger – op en neer, langs elk van zijn lange vingers.

‘Waarvan?’ vraagt hij loom. Op een rotsplaat voor het kasteel zitten ze met de benen languit in het fletse winterse zonnetje.

‘We hadden het toch over Marco! En over Rachel! Je luistert alweer niet, Antonio.’

‘Hm. Ik moet te veel naar je kijken, daar komt het van. Je bent beeldschoon, wist je dat?’

‘Wat gaat je vader er nou van zeggen?’ houdt ze aan.

‘Niks, dat weet ik nu al,’ zegt Antonio en hij gaat op zijn rug liggen. ‘Ik wou dat het weer zomer werd.’

‘Dat wordt het ook wel, maar nu nog niet,’ zegt Gina gedecideerd. ‘Je moeder zal wel iets moeten zeggen; zij praat immers altijd namens allebei.’

‘Hm.’

‘Antonio, Rachel is Joods. Marco kan toch niet met een Joodse vrouw trouwen?’

Antonio draait zich op zijn zij en zet zijn hand onder zijn kin. Zijn dikke, zwarte haar glanst in de zon en in zijn ogen verschijnen weer van die plagerige lichtjes, net alsof hij zich ergens vrolijk over maakt. ‘Waarom niet?’ vraagt hij.

‘Nou... wij zijn toch... Mijn vader zou het nooit goedvinden!’

De lach in zijn ogen verdiept zich. ‘Maar je vader schaakt wel met meneer Rozenfeld als padre Enrico niet kan komen?’

Verstomd kijkt ze hem aan. Mannen kunnen soms toch zo dom zijn! ‘Antonio, schaken is toch iets heel anders dan trouwen!’

Hij lacht keihard. ‘Weet je dat zeker?’ vraagt hij.

Ze negeert zijn opmerking. Hij zit alweer te plagen, weet ze. ‘Nou?’ zegt ze dwingend. ‘Marco en Rachel dus?’

‘Ik zou het niet weten, Gina. Ik zou het echt niet weten.’

Terwijl het dorp in die winterse dagen zijn uiterste best doet om het verhaal over Marco en Rachel buiten de deur te houden, steekt iets anders zijn

akelige kop op en dringt zich binnen in de gesprekken.

Vlak voor het kerstfeest vertelt de dokter dat zijn zoon Pietro geruchten heeft gehoord over Italiaanse plannen en voorbereidingen voor een oorlog tegen Abessinië.

Ach, wat stelt Abessinië nou voor? Dat zeggen de vrouwen en ze roeren in de reusachtige pannen voor de kerstmaaltijd.

Aan het begin van het nieuwe jaar vertrekken de gebroeders Romanelli weer per bus, de priester luidt de schoolbel en de mannen en vrouwen gaan gewoon door met hun dagelijks werk. Maar al gauw vertelt Pietro aan zijn vader dat er bij bepaalde fabrieken in Milaan trucks, tanks en kanonnen worden vervaardigd en verscheept, alles in het diepste geheim.

‘Er schijnen ’s nachts troepen verplaatst te worden, naar de havens,’ zegt de dokter op een keer.

‘Ze worden niet in oorlogsschepen geladen, maar in gewone schepen, zodat ze geen aandacht trekken,’ zegt hij een week later.

‘Pietro heeft gehoord dat zo’n dertigduizend manschappen Napels hebben verlaten,’ zegt hij en hij vouwt de brief zorgvuldig op.

‘Dertigduizend!’ De mensen in de spreekkamer schrikken ervan – dit zijn oorlogsgeluiden, weten ze.

De meesten weten niet eens waar Abessinië ligt. Daarom legt de dokter een atlas in zijn spreekkamer en hij merkt de pagina, zodat iedereen kan zien waarover het gaat.

Na verloop van tijd breekt de zomer aan en komen de gebroeders Romanelli voor de zomervakantie naar huis. Maar het verhaal blijft als een winterse onweerswolk boven het dorp hangen.

De hele zomervakantie lang letten de mensen op Antonio en Gina; bij Marco en Rachel kijken ze de andere kant op, maar zien doen ze het toch.

In augustus van dat jaar laat de Amerikaanse president Roosevelt aan Mussolini weten dat het geschil met Abessinië een bedreiging voor de wereldvrede kan vormen. Dat leest de priester niet in de krant, want de kranten staan onder strenge censuur. Het is de zoon van de dokter die het hem vertelt. En die kan het weten.

Op 3 oktober horen Don en Donna Veneto en de dokter het met hun eigen oren via de radio: gewapende Italiaanse troepen zijn Abessinië binnengevallen. De volgende morgen komt iedereen naar de spreekkamer van de dokter toe om naar de radio te luisteren en ze horen het allemaal: Italië is in het verre Afrika Abessinië binnengevallen.

‘Maar waarom dan?’ vraagt de oude Luigi verward. ‘Wat moeten wij nou met een stuk van Afrika?’ Want Afrika is zwart en er wonen menseneters met haar dat recht op hun hoofd staat en waarin ze een stuk bot hebben gevlochten; en hun slachtoffers koken ze gaar in grote ketels.

De dokter buigt zich over de atlas die daar al maanden op het tafeltje ligt. ‘Kijk,’ zegt hij, ‘hier ligt Abessinië.’

Dat wisten ze al.

‘En hier heb je Eritrea en daar ligt Somaliland; die landen horen allebei al bij Italië.’

O. Dat wisten ze nog niet.

‘En hier zie je de Rode Zee.’ Zijn wijsvinger glijdt langs het smalle, blauwe strookje.

De mensen kijken. Van de Rode Zee hebben ze weleens gehoord, die komt immers voor in het verhaal van Mozes. Het was alleen niet tot hen doorgedrongen dat die bij Afrika hoort, ze dachten eigenlijk bij Egypte.

‘Egypte ligt ook in Afrika,’ zegt de dokter. ‘Kijk, hier loopt de Nijl, de rivier waarin Mozes werd gevonden. En dit is de Rode Zee, waar de Israëlieten droogvoets doorheen getrokken zijn.’

O. Goed. Een rare gedachte dat die plaatsen echt bestaan.

‘Het Suezkanaal biedt onze handelsvloot een kortere route naar het Oosten,’ legt de dokter uit. Zijn knokige wijsvinger wordt een schip dat vanaf de punt van de Italiaanse laars over het blauw van de zee de smalle, met mensenhanden gemaakte doorgang bij Egypte binnen vaart en via de Rode Zee het open water naar India en Japan bereikt. De mensen zijn er bijna opgelucht van: het schip is erdoorheen.

‘Zie je wel,’ zegt de dokter. ‘Engeland beheerst de toegang tot het noordelijke deel van de Rode Zee,’ en zijn varende vinger tikt een paar keer op het land van de piramides, de farao’s en de Nijl. ‘Als wij nu de zuidelijke toegang in handen hebben,’ en zijn vinger vliegt naar Abessinië en landt in de hoofdstad Addis Abeba, ‘dan beveiligen we niet alleen onze handelsroute, maar ook onze oorlogsvloot.’

Ja, nu zien ze het. Dat klinkt logisch.

Toch zitten ze nog met een vraag. De Italiaanse soldaten zijn het westen van Abessinië binnengevallen en koning Victor Emmanuel de Derde heeft dus keizer Haile Selassie zomaar van de troon gestoten. Rare naam trouwens; klinkt heidens. Een raar mannetje ook, met rare kleren aan, zien ze in de krant die de priester bij zich heeft. Maar dan nog – het is toch niet goed om zomaar een ander land te bezetten?

‘Wat vind jij, Antonio?’ vraagt Gina, als hij een weekend thuis is.

‘Oorlog is nooit goed, nu niet en nooit,’ zegt Antonio en hij strijkt met zijn wijsvinger het blonde haar dat uit de vlecht is losgeschoten achter haar oor. ‘Voor je naar huis gaat moet je je vlecht even loshalen en opnieuw doen.’

‘En jij moet het gras even uit je struikgewas halen,’ plaagt ze met een gelukkig lachje, en ze trekt een grassprietje uit zijn krullen.

Dan gaat ze rechtop zitten. ‘Ik heb eigenlijk geen zin meer in die lange vlechten.’ Ze tilt ze aan de punten omhoog, draait ze om haar hoofd en houdt de punten vast in haar nek. ‘Wat vind je ervan, Antonio? Hoe staat dit?’

Ze leest het antwoord al in zijn ogen. ‘Prachtig,’ zegt hij.

‘Kijk je weleens naar me?’ vraagt ze streng.

‘Ik kijk mijn ogen uit,’ zegt zijn diepe stem.

Net buiten het dorp, daar waar de zon ondergaat, op het kleine bergplateau waar de jongens op zaterdag voetballen met een opgestopte kous, staat de klokkentoren. Hij staat daar zomaar min of meer in de wildernis, al eeuwenlang. En al sinds mensenheugenis zonder klok. ‘Hij stamt nog uit de Romeinse tijd, waarschijnlijk uit de tweede of derde eeuw na Christus,’ zegt Marco.

‘Wat raar dat hij hier zo apart staat,’ zegt Rachel en ze kijkt om zich heen. ‘De kerk staat toch daarginds, een stuk hoger?’

‘De kerk is pas veel later gebouwd, zeker niet langer dan zo’n tweehonderd jaar geleden,’ zegt Marco. ‘In de oudheid lag het dorpje waarschijnlijk hier op dit plateau. Naderhand zijn de mensen vermoedelijk verhuisd naar een gebied met meer ruimte en is alleen de klokkentoren overgebleven.’

Ze kijkt naar de berg. ‘En het kasteel?’ vraagt ze.

‘Dat stamt waarschijnlijk uit de middeleeuwen, net als de Ponte del Bartolini,’ zegt hij. ‘Zelf vind ik het kasteel af en toe maar een donkere, lugubere plek.’

‘Vertel je me nog een keer het verhaal van de prinses van het kasteel?’

‘Nee, hoor, daar is het veel te droevig voor. De kerk is prachtig, vooral vanbinnen. Heb je hem al gezien?’

Ze kijkt hem recht in de donkere ogen. Dan zegt ze ernstig: ‘Je weet toch dat ik geen christen ben, Marco?’

Hier hebben ze nooit eerder over gepraat.

‘Ja, dat weet ik.’ Hij kijkt een andere kant op en staart over het dal dat diep beneden hen in een blauwig waas opdoemt uit de spleten tussen de tenen van de berg.

‘Kijk me eens aan, Marco.’

Langzaam keert zijn blik naar haar terug. ‘Laat het toch rusten, Rachel.’ Want woorden zullen het gestalte geven.

‘Je weet toch dat het veel beter voor je zou zijn als je een meisje vond onder de honderden meisjes op de universiteit, een goed katholiek meisje?’

Hij schudt zijn hoofd en haalt zijn schouders op. ‘Ik wil alleen jou en anders niemand,’ zegt hij.

‘Je weet toch dat er geen toekomst kan zijn voor ons samen?’ Ze zwijgt even. Als ze verder praat, klinkt haar stem benauwd, bijna gesmoord, alsof ze door een dikke donsdeken heen praat. ‘Jouw vader en moeder zullen een vriendschap tussen ons nooit goedkeuren, en die van mij ook niet.’

Nu is zij degene die haar blik afwendt en langs de berg omlaag kijkt.

Ook hij kijkt weer in de diepte. Zijn stem is kalm als hij zegt: ‘Het is al te laat, Rachel. Die vriendschap tussen ons is allang een feit.’

Lang voordat het Rode Kruis het via de kranten wereldkundig maakt, is het dorp al op de hoogte van het mosterdgas in Abessinië. Want Pietro weet er alles van, hij mag er alleen niet over schrijven.

De mannen kennen het mosterdgas wel: die verstikkende, dikke rook waardoor je scharrelend als een rat uit de stinkende modder van de loopgraaf vlucht, regelrecht het knetterende geweervuur in. ‘Het is onmenselijk,’ zeggen ze tegen hun vrouw.

De vliegtuigen scheren over de kleine dorpjes in dat verre, Oost-Afrikaanse land en vernevelen het mosterdgas over de huisjes, de school en het ziekenhuis, zo meldt het Rode Kruis. Mussolini heeft er persoonlijk zijn toestemming voor gegeven.

Dan bestoken de Italiaanse vliegtuigen het kamp van het Rode Kruis met bommen. ‘Om te zorgen dat ze verder hun mond houden,’ leggen de mannen aan hun vrouw uit.

Meneer Rozenfeld krijgt een krant van zijn neef in Frankrijk. Hij leest de mensen, van wie er een heleboel Frans verstaan, voor over de publieke galgen, hoe gijzelaars worden omgebracht en hun lijken verminkt. Ze bekijken de foto’s van magere mensen in lompen in de werkkampen.

De zoon van de dokter vertelt dat menig Italiaanse soldaat zich laat fotograferen naast de opgehangen lijken of bij een kist vol afgehakte hoofden. Volgens hem worden de gevangenen levend uit vliegtuigen gegooid. Akelige verhalen.

‘De wereld is gek geworden,’ zegt de priester en hij strijkt over zijn baard.

‘Dat is hij al sinds de oorlog,’ zegt de baron. ‘Voor 1914 leefden we nog in een beschaafde wereld.’

‘In Litouwen hebben we dit soort dingen met eigen ogen gezien,’ zegt meneer Rozenfeld. ‘En in Rusland ook, tijdens de pogroms tegen de Joden. Het is maar goed dat Italië anticommunistisch is.’

‘Mussolini is anders ook antisemitisch,’ zegt de dokter terloops.

Dan richten ze hun aandacht weer op het schaakspel.

Alsof ze nog niet genoeg hebben aan de verhalen over mosterdgas en onthoofde lijken, met daarbovenop nog eens het verhaal van Marco en Rachel, broeit er ook alweer een nieuw verhaal.

‘Dat kan een akelige geschiedenis worden,’ zegt de priester hoofdschuddend.

‘Waarom kunnen we die andere landen niet gewoon met rust laten?’ vraagt de baron boos. Zijn hele gezicht is vertrokken in een diepe frons. Guiseppe heeft hem met een meesterlijke zet schaak gezet en hij weet niet hoe hij zich daaruit moet redden.

‘Franco is erg fascistisch, vandaar dat Mussolini en Hitler hem steunen,’ zegt de dokter en hij strijkt een lucifer af. ‘Volgens mij is mijn tabak vochtig, hij wil maar niet branden.’

‘Maar wij hebben toch maar weinig met Spanje gemeen?’ zegt de priester. ‘Die vochtigheid hier is ook niet goed voor het preeel; ik kom af en toe wortelrot tegen.’

‘Jouw beurt,’ port meneer Rozenfeld de baron aan.

‘Ja, ja, ik zit te denken,’ zegt die geïrriteerd.

‘Als we er deze keer maar buiten kunnen blijven,’ zegt de oude Luigi en hij gaat moeizaam op het lage muurtje van de patio zitten. ‘Ik heb m’n ogen niet in m’n zak en er is zwaar weer op komst, let op m’n woorden. In de oorlog heb ik...’

‘We zitten er al middenin,’ zegt de dokter somber. ‘Volgens mijn zoon vertrekken er dagelijks vliegtuigen naar het westen en vechten onze soldaten nu al aan de kant van Franco en zijn rebellen.’

‘Dan is Mussolini echt gek geworden,’ zucht Luigi. ‘Schenk mij ook eens een druppie in, ik wil dat brouwsel van padre Enrico weleens proeven.’

Eindelijk doet de baron een zet, maar hij lijkt er niet gelukkig mee.

‘Mussolini is gevaarlijk, hij is te fanatiek,’ zegt de dokter, terwijl hij Luigi een bodempje inschenkt. ‘Let maar op: het brute optreden van de Italiaanse soldaten in de dorpjes van Abessinië zal zich in Spanje herhalen.’

‘Hij is genadeloos,’ zegt de priester met een instemmend knikje.

‘En dom ook,’ zegt de dokter. ‘Hij raakt hoe langer hoe erger in Hitlers web verstrikt.’

Dan doet Guiseppe zijn zet.

‘Schaakmat,’ zegt meneer Rozenfeld namens hem.

Ze staan op de Ponte del Bartolini, de brug over de rivier met dezelfde naam. Eigenlijk mag die geen rivier heten; het is maar een smalle beek die door de eeuwen heen een diepe bergkloof heeft uitgesleten en nu nog steeds vrolijk kabbelend over de rotsen naar de grote rivier stroomt.

Achter hen pakken zich donkere wolken samen. Vannacht zal de storm met groot geweld boven het dorp losbreken. ‘We moeten nu echt terug naar je huis, want als ik jou laat natregenen zal je moeder flink nijdig op me zijn,’ zegt Antonio en hij tilt met een zwaai zijn gitaarhoes op de schouder.

Gina lacht. ‘Ik zou haar weleens kwaad op jou willen zien,’ zegt ze. ‘Jij kunt niks verkeerd bij haar doen. Bij de rest van het dorp ook niet, trouwens.’

‘Laten we het noodlot nou maar niet tarten,’ zegt Antonio en pakt haar hand. ‘Naar huis met de mooie prinses.’

Het lentefeest is een van de grote feesten van het dorp. De vrouwen dragen versgebakken *focaccia's* en borden vol *bicotti* aan, de mannen nemen manden vol kersen, peren, appels, blozende perziken en trossen glanzend blauwe druiven uit de boomgaarden mee naar huis en stallen hun geitenkazen en gerookte hammen op de tafels uit, naast de olijven die glimmen van de olie waarin ze twee jaar hebben liggen wachten. De nonnen zetten voorzichtig de wijn van de priester op het smalle tafeltje dat met hulp van de kinderen uit het klooster naar buiten is gedragen, en schenken precies genoeg om iedereen eventjes te laten proeven. Overdaad schaadt!

Guiseppe en Marco, Antonio en Lorenzo komen naar het lentefeest met hun violen en gitaren. Sinds meneer Rozenfeld zich hier gevestigd heeft, is er ook een cello bij. Het hele dorp danst tot diep in de nacht, tot er van het laatste vreugdevuur nog maar een paar smeulende kooltjes over zijn en de horizon in het oosten al licht begint te kleuren.

Het lentefeest van 1938 is anders dan anders. Veel is er veranderd.

Marco is definitief terug in het dorp. Hij staat voor de hoogste klassen en geeft de kinderen Latijn en wiskunde, Engelse letterkunde en muziek, zodat ze niet meer naar het grotere dorp hoeven. Zo kunnen er veel meer kinderen doorleren, zeggen de mensen tevreden.

Elke avond als de schemer valt, gaat hij met Rachel wandelen. Naar de andere kant van de Ponte del Bartolini.

Dat wordt een droevig verhaal, voorspellen de mensen.

Of akelig, waarschuwen anderen.

Ook Lorenzo is nu weg naar de universiteit van Turijn, net als zijn broers. Ze zeggen dat hij rechten wil studeren, hij wil jurist worden, kun je het je voorstellen. Slim zijn ze wel, die gebroeders Romanelli.

Als hij echter weer eens thuis is, rond het lentefeest van 1938, praat hij heel anders dan zijn broers. Een praatjes dat hij heeft! Nou ja, dat had hij altijd al.

‘Wat vind jij nou van de *Anschluss*?’ vraagt hij op de man af aan Marco.

‘De... *Anschluss*?’ vraagt Maria. ‘Nog een schepje *brodo*, Guiseppe?’

‘Dat is de... hm... de aansluiting, mama, dat Hitler zo’n zes weken geleden Oostenrijk bij Duitsland heeft ingelijfd,’ verduidelijkt Antonio. ‘Is er voor mij ook nog een schepje *brodo*? Maak er dan maar een grote schep van, alstublieft.’

‘Dat is nog maar het begin,’ zegt Lorenzo opgewonden en hij houdt ook zijn bord bij. ‘Duitsland en Italië zullen de hele wereld een lesje leren, wacht maar! Hier ook nog graag, mama.’

Marco fronst de wenkbrauwen. ‘Je praat alsof Hitlers manier van doen je wel aanstaat,’ zegt hij ernstig.

Guiseppe legt langzaam zijn lepel neer. Ook hij kijkt Lorenzo ernstig aan.

‘Natuurlijk staat die me aan. Duitsland heeft alleen maar teruggepakt wat Versailles het heeft ontstolen. Hitler is de sterke man van Europa en Mussolini de slimme. Samen zijn ze onoverwinnelijk,’ zegt Lorenzo.

Nu legt ook Antonio zijn lepel neer. ‘Lorenzo, hoe kom je aan die onzin?’ vraagt hij. ‘Ik geloof dat de Mussolini-jeugd je hoofd vol kletspraat heeft gestopt. Ik had nog zo gezegd...’

‘... dat ik niet naar die vergaderingen toe moest gaan,’ maakt Lorenzo zijn zin af. ‘Nou, ik heb het toch gedaan en ik ben er blij om ook, want nu weet ik tenminste een heleboel dingen waarvan dat achterlijke dorp hier zelfs nog nooit gedroomd heeft.’

Dan staan Guiseppe Romanelli op, met een heel ernstig gezicht.

Zijn hele gezin kijkt naar hem op. Ze weten allemaal wat er nu komt.

‘Zo praat je niet over onze mensen,’ zegt Antonio namens hem. ‘Je mag denken wat je wilt en de praatjes van de Mussolini-jeugd voor zoete koek slikken, maar van onze mensen blijf je af.’

Dan staat ook Lorenzo op. Daarna Antonio. En Marco.

‘Ga zitten,’ zegt Maria Romanelli. ‘We zijn nog aan het eten.’

Iedereen gaat weer zitten en eet verder.

De woorden blijven echter in het vertrek hangen, en niet alleen daar: in het hele huis, in het hele dorp. Zelfs als het lentefeest allang voorbij is en Antonio en Lorenzo met de bus terug zijn gegaan naar Turijn, zijn die woorden er nog steeds.

Je mag het zeker niet jammer vinden als een moord mislukt? zeggen de vrouwen tegen elkaar. Dat is zonde, zeker?

Een aanslag op een politiek leider is geen moord, zeggen de mannen. Het is een nationale ramp dat die mislukt is.

‘De aanslag op Hitler is ook al mislukt,’ zegt de dokter spijtig.

De priester zegt niets, hij hinkt op twee gedachten: zonde aan de ene kant en nationalisme aan de andere.

‘Waar hebben jullie het nou weer over?’ vraagt Sofia ongeduldig, terwijl ze haar meelhanden afveegt aan haar schort. ‘Ik wil die moordlustige praatjes hier in huis niet hebben, hoor; ik ben toch al op van de zenuwen.’

‘Pietro heeft gezegd dat er een aanslag op het leven van Mussolini is gepleegd,’ zegt Luigi gewichtig. Hij heeft goed geluisterd, dus hij weet er nu alles van.

‘Grote goedheid!’ zegt zijn vrouw geschokt. ‘Zei je nou een aanslag op zijn leven? Maar dat is toch moord?’

‘Ja, vrouw, een aanslag op zijn leven, de dokter heeft het zelf gezegd. In Kobarid, geloof ik, door een paar Slovenen die tegen het fascisme zijn. Maar het was tevergeefs.’ Luigi schudt zijn grijze hoofd. ‘Hij leeft nog,’ voegt hij er ter verduidelijking aan toe.

Dan recht Sofia haar schouders. ‘Ik weet heus wel wat “tevergeefs” betekent, Luigi Androtti,’ zegt ze luid en duidelijk. ‘Je hoeft niet te doen alsof ik stom ben!’

‘Nee, schattebout,’ zegt hij en hij pakt het mandje. ‘Dan ga ik nu maar wat tomaatjes plukken voor het avondeten.’

In die tijd zien de mensen in een van die Turijnse films die voorafgaand aan de hoofdfilm worden vertoond en waar de dokter altijd zo ontstemd van raakt, dat de soldaten van het Italiaanse leger tegenwoordig de Duitse

paradepas imiteren. Als houten soldaatjes met stokkerig rechte benen marcheren ze in Rome over het plein.

De *Passo Romano*, noemt Mussolini het, de Romeinse pas. Dat vertelt de blikken stem die uit het strakgespannen laken klinkt. Grote roem staat Italië te wachten, want ons volk is de trotse drager van de westerse beschaving, de erfgenaam van het Romeinse Rijk.

‘Ons volk en onze leiders wauwelen Hitler na,’ zegt de dokter luid en duidelijk.

Die avond zien maar weinig mensen de hoofdfilm. De dokter staat op en loopt weg. De andere mannen gaan hem achterna om te horen wat hij denkt. Heeft zijn zoon, de journalist in Rome, misschien iets gezegd? De moeders slepen de kinderen naar huis om ze in bed te stoppen en gaan daarna op hun mannen zitten wachten. Alleen een groepje jongeren blijft zitten, maar zij kijken evenmin naar de film. Want met het vertrek van de vaders en moeders zijn ook de grenzen van het toelaatbare min of meer verdwenen.

In die laatste dagen van 1938 gaat het gezicht van Marco Romanelli steeds ernstiger staan. En Rachels lach verstomt.

In de spreekkamer horen de mensen het nieuws over de radio, en de woensdag daarna lezen ze het in de krant die met de bus mee uit het grote dorp kwam. De mensen horen en lezen, maar houden de woorden zorgvuldig binnen. In ieder geval voorlopig, juist omdat ze het weten. Maar als een giftig gas dringen de woorden en het weten in alle hoeken en gaten door.

‘Antonio, wat gaat er nu gebeuren?’ vraagt Gina. Ze is zo blij dat hij weer eens het weekend hier is, want hij zal het wel weten; hij weet altijd wat hij moet doen.

Hij geeft geen antwoord.

‘Hoe kan dit nou?’ vraagt ze met groeiende wanhoop in haar stem. ‘Net toen we dachten dat alles goed zou komen, nadat meneer en mevrouw Rozenfeld zo lang met jouw ouders hadden gepraat en ze samen naar buiten kwamen... Antonio! Wat nu?’

Want Mussolini treedt in Hitlers voetsporen. Zijn nieuwste rassenwet bepaalt dat alle Joden in overheidsdienst eruit geschopt worden, met onmiddellijke ingang.

De wet verbiedt ook elk huwelijk tussen een Jood en een Italiaan.

Ook al houden ze nog zo veel van elkaar.